

AGGRESSION AND AGRISIVE BEHAVIOR IN SCHOOL

Krasimir M. Markov

ABSTRACT: Aggression and aggressive behavior at school are discussed and possible means of prevention.

KEY WORDS: School, aggression, aggressive behavior, prevention.

Изследването е финансирано по проект № РД-08-82/03.02.2017 г. от параграф на фонд „Научни изследвания” на ШУ „Епископ Константин Преславски.

Проблемът за насилието в училище напоследък се превърна в един от най-дискутираните проблеми в обществото. Практически няма ден, когато да не се съобщава за физическо насилие, било то от ученици над ученици, ученици към учители и обратно, или родители към учители. Всъщност този проблем не е нов. Вероятно малко са хората, които не знаят, че във всяко училище и във всеки клас има деца, които обичат да обиждат, да бият и да показват превъзходство над другите, включително събирайки им пари и вещи. Разбира се, има и деца, които по-често от другите стават жертва на агресията на учениците. По този начин унижаването, издигането, обидите и насилието се явяват една обичайна реалност за повечето ученици. В този процес едни ученици участват непосредствено като агресор или жертва, а други, пасивно като очевидци и свидетели. Знаем, че Световната здравна организация периодично провежда мониторинг на определени аспекти на поведението на учениците, които влияят върху тяхното здраве. Един от тези раздели е посветен на насилието в училище. Интересно е, че когато се представя картината на 15-годишни ученици, които са обиждани в училище не по-малко от два пъти в месеца, за последните два месеца се оказва, че такава картина има практически за Европа и Америка, но няма за България и за съседни на нас държави включително и Турция. Интересното е обаче, че такива данни са налице за Македония и Гърция. За да няма такива данни в Световната здравна организация за 2010 г., това означава, че те не са били подадени от държавата. Същевременно по данни на дискусия, организирана от парламентарната комисия по взаимодействието с НПО и гражданите най-много са случаите на физическо насилие като за 2013 – 2014 учебна година те са били 606, а само до 30 март на 2014 – 2015 г. са били 1662, което, както беше съобщено от изпълнителния директор на обединението от НПО, е увеличение със 174%. Общо регистрирани случаи на физическо насилие, вербална агресия, вандализъм, автоагресия, психологически тормоз, виртуален тормоз и противообществени прояви са 4117. Отделно от тях са данните, подадени от Националната мрежа за децата, които сочат, че случаите на агресия от ученици и родители спрямо учители за 2014 – 2015 учебна година са 310, и са регистрирани за същия период 92 случая на насилие от учители над деца. Това позволява да направим някои интересни изводи преди да продължим със статистиката, а именно, че обществото става все по-толерантно към различните форми на насилие. Освен това по данни на Държавната агенция за загриля на детето всъщност липсват реални данни за насилието над децата. Същевременно, ако се задълбочим в анализа, ще видим, че през този период и предшестващите го две, три години бяха взети мерки за обучаване на педагогическите колективи в училищата за превенция, разпознаване и прекратяване на случаите на насилие. През 2016 г., Министерството на образованието и науката обяви на специална пресконференция, че е направена карта на сигурността на училищата. По думите на тогавашния министър Миглена Кунева в тази карта са посочени местата, в които няма система за наблюдение, за контрол и за сигурност. По нейни данни от 2557 училища видеонаблюдение в

двора имат 1456, а в сградите 1740. Същевременно според изнесени от нея данни, само през 2016 г., има 2270 случая на физически и над 2700 случая на вербален тормоз в училище. bTV изнесе данни, според които има 1493 случая на кибер тормоз. По време на посочено обсъждане в парламента Центърът за безопасен интернет изнесе данни, че 80% от времето си учениците прекарват в интернет и след като нашата медийна информационна среда е изпълнена със секс и насилие, те зададоха въпроса „Какво трябва да очакваме тогава?“.

За да си изясним как всъщност училището от една страна, родителите от друга страна и обществото от трета, би следвало да осъществяват превенция на агресията и да предотвратяват нейните появи, следва да обясним, че агресията е деструктивно поведение което противоречи на приетите норми и правила в даденото общество и нанася физическа или морална вреда на хората и предизвиква у тях психологичен дискомфорт. Разбира се, само по себе си, такова определение не ни дава разковничето на агресивното поведение при децата. Би трябвало да има някакви критерии за агресивност на децата, които да определят тяхното поведение, дали е такова или не. Тамара Цветкова в своята статия „Агресията сред подрастващите през погледа на социалния работник“, сочи, че: „Агресивността може да е автономно поведение или част от друго поведение, може да се изрази в последователни или непоследователни форми. Агресивните деца са много по-податливи на когнитивни изкривявания при оценяване на ситуацията и агресията като оправдано поведение за справяне с предизвикателствата и постигане на желаните цели. Агресивността се осмисля чрез различните ментални, физически и социални последици. Можем да твърдим, че агресията като социално-психичен феномен е сложно, трудно за разбиране и контрол, опасно и твърде разпространено явление в съвременния свят“ [6]. Галина Лякина в разработката си „Агресия при децата: причини и предотвратяване“ сочи разработени от психолозите критерии за определяне на агресивността, които могат да се приложат като схема за наблюдение на учениците [3]. Те могат да се изброят в следния ред:

- ученикът често губи контрол над себе си;
- често спори с възрастните и ги обижда;
- често отказва да изпълнява приетите правила и норми;
- често нарочно дразни хората;
- често обвинява хората за своите грешки;
- често се сърди и отказва да извърши каквото го молят;
- често проявява завист и мнителност;
- проявява чувствителност, много бързо реагира на различните действия на околните, които предизвикват много често у него раздразнителност.

По данни на психолозите, които са разработили тези критерии, за да се твърди, че ученикът е агресивен, трябва в неговото поведение в период от не по-малко от шест месеца да са се проявявали поне четири от посочените критерии [3]. При отчитането на тези критерии и при съставянето на портрета на агресивното дете трябва да се има предвид, че самите деца не считат себе си за агресивни. За тях това е стандартно поведение, на което са свикнали, най-вече вкъщи, но и на улицата, и от показването в медиите и затова те приемат агресивността за нещо нормално, което колкото и странно да звучи, може да се каже със следните думи – те постъпват така, защото не знаят как да постъпят по друг начин.

Като правило училищните психолози знаят, че когато трябва да работят с агресивен ученик, всъщност трябва да променят техния поведенчески репертоар. Тъй като, както вече споменах, той на практика е сведен до проява на насилие, ако им се предостави възможност за избор на начин на поведение, учениците, особено в началния курс с желание откликват на направените предложения. Също така се знае, че работата по-усъвършенстване на поведенския репертоар на агресивните деца трябва да преминава през три стъпки: първа – работа с гнева – през която стъпка агресивните деца трябва да се обучават на приемливи начини на поведение с които да изразяват гнева си; втора – обучаване на учениците да разпознават ситуацията, които провокират у тях раздразнение и гняв, да се контролират и да умеят да се владеят в тези ситуации; трета – формиране на способност към емпатия, доверие, съчувствие и съпреживяване. Това е, разбира се, и най-висшата стъпка, съвсем естествено е, че до нея се стига трудно, тъй като агресивните деца като правило имат ниско ниво на емпатия, общо взето

не се вълнуват от страданията на другите и даже в някои случаи не могат да си представят, че това, което правят, може да бъде неприятно или лошо за другите. Нещо повече, те закрепват това поведение, ако почувстват слабостта и уязвимостта на другите. Разбира се това, на което акцентирахме като стъпки и начин на действие, се извършва от училищния психолог в хода на индивидуалната психологическа консултация с ученика. Тъй като за съжаление у нас, от една страна, в много училища няма психолози, от друга страна, броят им е крайно недостатъчен, за да осъществяват такава дейност с агресивните ученици, съвсем ясно е, че основната работа по превенцията и борбата с насилието ще трябва да се води от училището като институция, и от учителите в частност.

Като се има предвид, че проблемът за насилието в училище е комплексен проблем, обхващащ дейността, както на обществото като цяло, така и на местната общественост, учителите, родителите и учениците. Изхождайки от идеята, че решаването на комплексен проблем изисква комплексен подход, през 2014 г. ЮНЕСКО публикува пособие за учителите под заглавие „Как да спрем насилието в училище?“. Това пособие не се появи на празно място, на първо място, то се явява принос на ЮНЕСКО към програмата „Образование за всички“ на ООН (2001 – 2011 г.) и резултат от доклада на ООН за 2006 г. за насилието към децата. Освен това изданието е предшествано от многобройни работни срещи, семинари и конференции, най-значими от които са: работна среща на експерти 2007 г., „Спиране на насилието в училище: Кое работи?“ и четвъртата международна конференция по въпросите на училищното насилие и проблемите на законодателството, организирана от центъра наблюдаващ насилието в образователна среда в Лисабон с поддръжката на ЮНЕСКО през 2008 г. Каква е концепцията, на която се основава това пособие?: „В основата на комплексния подход към образованието лежи принципът на съблюдаване на правата на човека в сферата на образованието. Този принцип постановява правото на всеки да получи качествено образование и уважение на човешките си права. Основаният върху спазването на човешките права подход разширява достъпа към образование, тъй като способства за създаване в образователните учреждения на среда, поддържаща многообразието и равните възможности и недопускаща дискриминация. Този принцип повишава качеството на образование, доколкото предижда методи на обучение, отчитащи индивидуалните потребности и способности на учениците и подбуждащи ги към активно участие в учения процес, но също така съдейства и за създаване на безопасна образователна среда. И едното, и другото са важни условия за успешен учебен процес. Уважаването на правата на човека съдейства за социалното и емоционалното развитие на децата, признава тяхното човешко достойнство и основни свободи, без които е невъзможно в пълна степен да се разкрие техният потенциал. Освен това уважаването на правата на човека полага фундамент на световната култура, предполагащ възпитание на уважение към различията между хората, което се явява решаващо условие в борбата с насилието. Последователното спазване на правата на човека е залог за създаването на училище, в което с уважение се отнасят към всеки, съблюдавайки човешките права, в което е сформирана здрава и безопасна обществена среда, при която учебният процес не само носи полза на учителите и учениците, но им доставя удоволствие“ [1]. Този голям цитат се наложи, защото най-добре обяснява потребността от наличието на такова пособие за учителите.

В световния доклад на ООН за насилието по отношение на децата са указани следните основни форми на насилие:

- физическо и психическо наказание;
- булинг;
- сексуално и джендър насилие;
- външно насилие: действие на различни организирани групировки, сбивания, конфликтни ситуации в това число и с използване на оръжие.

Да се спрем на тези форми на насилие [1].

Физическо и психично наказание – Комитетът за правата на детето определя телесното или физическото наказание, като наказание с прилагане на физическа сила с цел причиняване на болка или някаква степен на дискомфорт, даже и незначителна [2]. В училищата това са нанасяне на удари върху учениците с ръка, крак или някакъв предмет, дърпане за раменете, натискане, щипане, хапане, дърпане на косите, на ушите, „методи“ които се използват от

учителите, за да поставят учениците в неудобно положение. Подобно физическо наказание се счита от Комитета по правата на детето при ООН за оскърбително при всеки случай на неговото прилагане, но съществуват и форми на нефизическо наказание, които са не по-малко жестоки и унижаващи. Към тях могат да се причислят унижаване достойнството на ученика, оскърбителни забележки по негов адрес, заплаха или присмиване. Нещо повече, самото прилагане на сила от учителя, който е физически по-силен и възрастен човек не е нищо друго, освен демонстрация на глас и желание да манипулира ученика и да го изплаши, което показва, че актовете на физическа агресия тясно се преплитат с психическото насилие [2]. Проблемът тук е, че прилагането на физическо или психично насилие като наказание има тежки последици за психическото и физическото здраве на ученика. То може да доведе до забавянето на развитието на социалните навици, развиване на депресия и тревога, но може да стане и причина за агресивно поведение и отсъствие на емпатично и внимателно отношение към останалите. Прилагането на този тип наказание действа разрушително на най-важната връзка в училището, между учителя и учениците, пречи на доверителното общуване между тях, поражда озлобление и обида, атмосфера, която трови и работата на учителя като понижава нейната резултатност и не носи необходимото удовлетворение.

Булинг (от англ. хулиган, кавгаджия, насилник) – наличие на булинг имаме, ако учениците редовно стават обект на агресивно поведение на други ученици, което се проявява с цел съзнателно да се причини щета или дискомфорт посредством физически контакт, словесни обиди и психологически манипулации. Самият булинг се основава на неравенството в силите между насилника и жертвата. Формите му на проява са оскърбление, насмешки, физическо насилие или изключване от социалната група. В случая насилникът действа сам или заедно с други връстници. Различаваме пряк булинг, при който едно дете взема от друго пари, вещи или прилага насилие, и косвен булинг, когато се разпространяват лъжливи слухове за дадено дете. С все по-достъпните смартфони, планшети и компютри сила набира така нареченият кибербулинг. За целта се използват както различните социални мрежи, най-вече за условията на България фейсбук или електронната поща.

Булингът също има своите последствия както за насилника, така и за жертвата. И в двата случая те затрудняват общуването на единия или другия с останалите. Тези ученици, които са подложени по-често на булинг, изпитват чувство на подтиснатост, самота, тревога и формират ниска самооценка. А насилниците започват често да демонстрират агресия като резултат на разочарование, раздразнение и др.

Сексуално и джендър насилие – джендър насилието може да има психологическа, физическа или сексуална форма и е свързано с наличието на дисбаланс между половете. В този смисъл, то е насочено на засилване на половото неравенство. Базира се на приети в някои от малцинствените групи стереотипи и усвоени социални роли. По принцип, когато говорим за сексуално насилие в училище, информацията е изключително бедна. Възможно е това да се дължи на липсата на такова, но практиката показва, че при случаи на сексуално насилие жертвите обикновено премълчават, било то от срам, а било то от идеята да не предизвикат повторно такова.

Външно насилие: действие на различни организирани групировки, сбивания, конфликтни ситуации в това число и с използване на оръжие – насилието, което се осъществява в обществото, извън пределите на училищата, като действие на престъпни банди, политическо или етническо насилие и да не забравяме и домашното насилие, много често се възпроизвежда от учениците в училище. Нещо повече, тъй като тези форми на насилие изобилстват на телевизионния екран и на монитора на компютъра, те започват да се приемат от учениците като нещо нормално. Напоследък ситуацията се усложнява и от засилената употреба на наркотични препарати и търговията с тях. Наличието на тази форма на насилие на практика убива желанието на учениците да се учат, а учителите нямат мотивация да учат учениците в училища в райони, където се забелязва подобно насилие. За наша радост за условията на България това все още е рядко срещан феномен.

В цитираното пособие на ЮНЕСКО са препоръчани десет стъпки, които могат да помогнат за спиране на насилието в училищата, но както се отбелязва и в самото пособие тези десет стъпки в никакъв случай не могат да се считат за панацея, на тях трябва да се гледа като на възможност за създаване в училището на култура на ненасилие. Нещо повече, сочи се че

реализацията на тези стъпки в условията на конкретното училище изисква тяхната адаптация чрез постоянен диалог между учениците и учителите, директора на училището, педагогическия съветник, училищния психолог, училищното настоятелство и местната общественост. Съдържанието на тези стъпки се заключава най-общо в [1]:

Първа стъпка – отстояване на комплексен подход към проблема с привличането на споменатите горе категории. Това може да се постигне първо чрез разговори между тях, да се обсъдят възможностите за съдействие на органи от типа на Детска педагогическа стая, Социална консултация и на тази основа да се види как в конкретното училище може да се намали факторът на риск. Същевременно в часове в училището да се обсъжда съвместно с учениците проблемът за насилието изобщо, и в частност проблема за насилието в училище;

Втора стъпка – да направим учениците свои съюзници в борбата срещу насилието. Естествено този процес следва да започне с изучаване изобщо на правата на човека и обсъждане в тяхна светлина на случващите се в училището събития, за да могат учениците да анализират от правна гледна точка реалните условия на живот. Това разбира се следва да става, като се отчита възрастта на учениците, защото е ясно, че за да се запознаят те например с Общата декларация за правата на човека и Конвенцията за правата на детето, те трябва да бъдат адаптирани към съответната възраст на учениците. Следващото, което трябва да се направи в тази стъпка, е да се привлекат учениците в изработването и обсъждането на правилата за поведение в училище, а защо не и за правата на поведение в класа, като се обсъди кои действия са допустими, кои са обидни и кои могат да предизвикат конфликт;

Трета стъпка – да се използват конструктивни дисциплинарни методи и подходи – тази стъпка може да се разглежда като продължение на предишната, най-малкото, защото, за да се предложи дисциплинарна мярка, би следвало да бъдат нарушени някои от предишните правила, което отнесено към тях означава, че те трябва да бъдат ясни, точни, разбираеми и кратки. Всяко напъване с излишни правила води до тяхното несъблюдаване. И тук много важно е правилата, които се формират за дадения клас, да не противоречат на правилата в йерархията, имам предвид тези в училище, в местната общност, в държавата и в общочовешки план. Психологията учи, че правила се усвояват и стават норма на поведение тогава, когато има положителна подкрепа на тяхното прилагане. Едно одобрително кимване, зрителен контакт от страна на учителя, подкрепящо положителното поведение, в много случаи играе по-добра роля отколкото мотивирането с „браво“, „така трябва да се прави“. Ако се налага използването на дисциплинарни мерки, то тяхното прилагане трябва да носи възпитателен, а не наказателен характер, т.е., те трябва да бъдат насочени към конкретната постъпка и нейните последици, а не към личността на ученика;

Четвърта стъпка – вземете активно и действено участие в борбата с булинга. Доколкото булингът е открита проява на агресия, борбата с него трябва да се води последователно и действено като ефективният отговор на такова поведение трябва да бъде кратък, за да може да бъде използван постоянно, по-строг към повторна проява на агресия, да бъде предсказуем (тъй като сме определили правилата) и незабавен, и не на последно място за еднакви провинения, да бъде еднакъв към всички. Тук от особено значение е ролята на училищния психолог или педагогическия съветник, който при всички случаи на проява на булинг трябва да беседва с насилника и с жертвата;

Пета стъпка – учениците трябва да се приучават на твърдост. Те трябва да бъдат способни успешно да се справят с ежедневните проблеми, стреса и напрежението чрез конструктивно поведение, като независимо от проблемите им трябва да ги насърчаваме да установяват приятелски отношения с другите от класа. При всички тези изброени стъпки ролята на учителя е значителна, но тук тази роля трябва да бъде скрепена и с демонстрация на социално-конструктивно поведение, което означава, че учителят може да наказва, но задължително трябва да защитава своите ученици. Училищният психолог и педагогическият съветник, и там, където и учителите имат достатъчно опит, могат да използват игри и разиграване на ситуации за формиране на конструктивно поведение;

Шеста стъпка – тя е насочена предимно към учителите, но чрез нея се стремим да създадем и модел на поведение у учениците. Става дума за това, че учителят трябва да бъде образец на подражание със своето поведение, което демонстрира при проявите на сексуално или джендър насилие;

Седма стъпка – да се създават и прилагат механизми на училищна безопасност. Тук става дума не само дали в училището и в прилежащата му територия са налични камери за наблюдение, което разбира се е важна стъпка за превенция на насилието, но в училищата следва да бъдат разработени специални механизми за съобщаване на случаи на насилие, които гарантират безопасност на учениците, които правят това.

Осма стъпка – да се осигуряват удобни и безопасни места за учениците. Във всяко училище има места, които са встрани от наблюдението на охрана и педагогическия колектив и които места са благоприятни, от една страна за учениците, които се събират там да пушат цигари, да употребяват алкохол или да приемат дрога, но често те са и местата, където педофили и воайори дебнат своите жертви. Което означава, че училището трябва да има ясна представа за тези места и да осигури постоянен надзор и наблюдение на същите.

Девета стъпка – да се изучат от учителите методите за предотвратяване и разрешаване на конфликтни ситуации и да се научат на същите учениците. Това означава учителят да се отнася към класа с уважение, да прилага техниките на посредничество и водене на преговори и да обучава на същите учениците.

Десета стъпка – във всяко училище има деца със специални образователни потребности или принадлежащи към уязвими етнически групи. Съществуването на тези категории обучаеми трябва да предизвика в педагогическия колектив процес, при който трябва да се оцени налице е в училището насилие или дискриминация към посочените категории. Много често децата са нетолерантни към различните само защото никой не им е обяснил причините за тези различия и че всъщност те не са толкова различни. Освен това трябва, отчитайки особеностите на региона, да се оценят предразсъдъците, стереотипите, които действат в обществото и естествено имат своето действие и в училищата. Те трябва да бъдат оценени от гледна точка на правилата, които всички всички в училището сме се съгласили заедно да спазваме.

Естествено, че насилието както в обществото, така и в училището не е проблем, който ще се реши с магическа пръчка. Рецепта за справянето с него няма, тъй като тя зависи от конкретното училище, в конкретния регион, с конкретните деца и конкретните родители и учители, но е ясно, че без общите усилия на всички тях положителни резултати трудно биха могли да бъдат очаквани.

References:

1. Da sprem nasilieto v uchilishte. Posobie za uchiteli, UNESCO, 2014 (Stopping Violence in Schools: A guide for teachers). UNESCO 2014
unesdoc.unesco.org/images/0018/001841/184162a.pdf
2. Konvetsiya za pravata na deteto, (Convention on the Rights of the Child OON), DV, br. 32 ot 23.04.1991
3. Lyakina, G. „Agresiya pri detsata: prichini i predotvratyavane“ (Aggression in children: causes and prevention) <http://festival.1september.ru/articles/419193/>
4. Natsionalna programa za preventsiya na nasilieto i zloupotrebata s detsa 2017-2020 (National Program for the Prevention of Violence and Abuse of Children) 2017-2020
www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=9299
5. OON, Obshto sabranie 2006 g., 61 sesiya, Prava na deteto (United Nations General Assembly 2006 Rights of the Child), Sixty-first session
<http://www.un.org/ga/61/third/item63summary.shtml>
6. Tsvetkova, T. „Agresiyata sred podrastvashtite prez pogleda na sotsialniya rabotnik“ (Aggression among Adolescents through the eyes of Social Worker") Management and education. Vol. VIII(3) 2012

*проф. д.ик.н. Красимир Марков Марков
Катедра „Педагогика и управление на образованието“
Педагогически факултет
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
kr.markov@shu.bg*